

Szarka László

Nemzetfejlődés és kisebbségpolitika Közép-Európa multietnikus államaiban. A versailles-i békerendszer első évei

A kelet-közép-európai nemzetállami átalakulás előzményei és alternatívái

A nemzetközi történetírásban a 20. század közepétől kezdve általánosan elfogadottnak tekinthető az a felismerés, hogy az önálló állammal nem vagy saját etnikai közösségüknek csupán egy része fölött rendelkező európai nemzetépítő nacionalizmusok jelentős része a 20. század elejére újabb, immár államépítő szakaszában érkezett.¹ Az államok nemzeti jellegéről, tartalmáról, a területükön élő nemzetek, nemzeti kisebbségek, diaszpórák nemzetállamon belüli helyéről kezdettől fogva éles viták folytak. Tanulmányunkban a kelet- és kelet-közép-európai régió, azon belül főként az 1918 előtti „Habsburg”-társaság öt államának – Magyarországnak, Lengyelországnak, Csehszlovákiának, Romániának és Jugoszláviának – az összehasonlításával vizsgáljuk a két világháború közötti multietnikus (nemzet)államok kialakulásának, etnopolitikai gyakorlatának kérdéseit.²

A 19. századi kelet-közép- és délkelet-európai nacionalizmusok nemzetépítő funkciója kezdettől fogva magában foglalta azt a történetileg megalapozottnak gondolt célkitűzést, hogy a nacionalizmusok egyenlőségeszményét alapvetően a saját államiság megteremtésével lehet biztosítani.³ A nacionalizmusok államépítő törekvései a balkáni térségben a görög, szerb, román, bolgár, montenegrói és albán fejedelemségek, királyságok létrejöttével egyszerre mutattak mintát a birodalmi terek „balkanizálódására”, illetve a nemzeti államok

---

¹ Miroslav Hroch: Nationales Bewusstsein zwischen Nationalismustheorie und der Realität der nationalen Bewegungen. In Eva Schmidt-Hartmann (Hrsg.): *Formen des nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*. München, 1994, Oldenbourg, 39–52. p. Benedict Anderson: *Elképzelte közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, 2006, L'Harmattan, 99–119. p.

² A térség 1918 utáni felemás nemzetállami átalakulását a legtöbb szerző nemcsak jogi értelemben, hanem elemzési fogalomként is elfogadta, miközben az érintett nemzetállami történetírások kivételével általában hangsúlyozzák az újonnan létrejött nemzetállamok multietnikus jellegét. Joseph Rothschild: *East Central Europe Between the Two World Wars*. Seattle–London, 1977, University of Washington Press, 11–14. p. Wolfgang J. Mommsen: *Der Erste Weltkrieg. Anfang vom Ende des bürgerlichen Zeitalters*. Frankfurt am Main, 2004, Fischer Verlag, 10–11. p. Romsics Ignác: A nemzetállamiság eszméje Közép- és Kelet-Európában. In uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 345–359. p. Uő: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a Duna-táj nemzetiségi feszültségeinek továbbélése. Uo. 307–313. p. Kende Péter: Önrendelkezés Kelet-Európában egykor és most. In uő: *Nemzetek és népek Kelet-Közép-Európában*. Pozsony, 2014, Kalligram, 56–63. p.

³ Ennek a gondolatkörnek, s azon belül a 19–20. század fordulójának nemzetállami folyamatainak áttekintését lásd Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 93–107. p. http://mtdportal.extra.hu/books/jaszi_oszkar_a_nemzeti_allamok_kialakulasa.pdf

létrehozásának és nemzetközi elfogadtatásának lehetőségére.⁴ A saját nemzeti állam létrehozásának vágya a modern világregd két alapelvének – a nemzeti szuverenitás és a nemzeti önrendelkezés – egymással gyakran ütköző, alapesetben azonban egymást felerősítő érvényesülését teszi lehetővé. Ez különösen a korábban saját, önálló államát a szomszédos birodalmakkal szemben elveszített nemzetek mozgalmaira, például az írekre, lengyelekre, csehekre, horvátokra volt igaz. Hasonló tendenciák jelentkeztek azoknál a nemzetiségeknél is, amelyek egy része **vagy rokon nemzeti közössége** a 19. század folyamán már megszerezte vagy helyreállította saját államiságát, s a 20. század elején a nemzetegyesítés jegyében kínált **saját** nemzetállami alternatívát az őket befogadó birodalmak föderalizálásával szemben. **Így jött létre a 19. század utolsó harmadában a nagyromán, bolgár, csehszlovák és délszláv egységmozgalom.** Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom területén saját államiság nélkül élő **többi** „elnyomott”, azaz nem domináns nemzeti társadalom – például a szlovének, szlovákok, románok, rutének, lettek, észtek, litvánok, finnek – számára a 20. század elejére egyértelművé vált, hogy az adott birodalmi keretek közt sem rövid, sem hosszabb távon nem tudják elérni a saját etnikai súlyuknak megfelelő államjogi státust.⁵

A dunai Monarchián belül elképzelt trialista, föderatív megoldásokból 1914 előtt éppúgy nem lett semmi, mint – a morva paktum és a bukovinai kiegyezés kivételével – az egyes nemzetiségek etnikai, történeti-tartományi területeire kiterjedő autonómiatervekből. Mindez a háborús évek folyamán odavezetett, hogy a domináns és nem domináns nemzetek politikai pártjai, parlamenti képviselői egyaránt saját nemzeti önállóságuk megerősítésére, biztosítására kezdték helyezni a hangsúlyt.⁶ A szeparatista nemzeti törekvések ellenében osztrák szociáldemokraták és keresztényszocialisták által kidolgozott, illetve a Ferenc Ferdinánd nevezetes belvedere-i műhelyében készült birodalmi reformelképzelések 1914 előtt még a Monarchia határain belül is kezelhetőnek tartották a nemzetiségi törekvéseket.⁷ **A**

---

⁴ Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában, *Regio*, 11. évf. 2000. 3. sz. 3–26. p. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Budapest, 1998, Napvilág, 107–149. p. Ulrike von Hirschhausen – Jörn Leonhard (Hrsg.): *Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich*. Göttingen, 2001, Wallstein, 456. p.

⁵ Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In uő: *Válogatott tanulmányok*. 2. kötet (1945–49), Budapest, 1986. Magvető, 207–210. p.

⁶ A Monarchia területének **1900–1918** közötti föderalizációs terveiről az újabb szakirodalomból lásd Jost Dülffer: Die Diskussionen um das **Selbstbestimmungsrecht** und die Friedensregelungen nach den Weltkriegen des 20. Jahrhunderts. In Jörg Fisch (Hrsg.): *Die Verteilung der Welt. Die Selbstbestimmung und das Selbstbestimmungsrecht der Völker*. München, 2011, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 114–120. p.

⁷ Christopher Clark: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. London, 2014, Harper Collins, 736 p. Johannes Schöner: Die Geschichte einer Flucht nach Vorne. Die Christlichsoziale im Spannungsfeld zwischen Kaiserstreue und Pragmatismus. In Maria Messner – Robert Kriechbaumer – Michela Maier – Helmut Wohnout (Hrsg.): *Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich–Ungarn*. Wien–Köln–Weimar, 2014, Böhlau Verlag, 41–52. p.

világháború végén azonban kiderült, hogy a térség radikálisan megváltozott geopolitikai helyzetében már nem lehetett elégséges a Károly császár által Ciszlajtániára vonatkozóan meghirdetett belső föderalizáció. Mint ahogy a magyar részről Jászi Oszkár által 1918 októbere előtt készített, a dunai egyesült államok létrehozását szorgalmazó tervezetnek sem volt sok realitása.⁸ A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként 1918 novemberében a Magyarország integritásának a békekonferencia döntéséig terjedő provizórikus fenntartását célzó – részben föderatív, részben svájci minta szerint kantonizált Erdéllyel számoló – Keleti Svájc elképzelését is – a magyarországi rutének, szlovének és németek kivételével – minden érintett mereven elutasította.⁹

A világháború hatása a nemzetépítő nacionalizmusokra

Az első világháború elején még jelen voltak azok az elképzelések, amelyek a régi dinasztikus szerkezet keretei közt kialakuló „modern gazdasági impérium” előnyeit próbálták saját nemzeti életük önállóságával összeegyeztetni. A Naumann-féle Mitteleuropa-terv körül 1915-ben kirobbant viták azonban már jól jelezték, hogy a gazdasági nagy tér minden előnye ellenére az ausztriai pángermánok kivételével nem akadt egyetlen támogatója sem ennek a német dominanciájú közép-európai elképzelésnek. A lengyelkérdés első háborús „megoldásaként” – a 18. század végén felosztott lengyel állam helyreállításának eredeti orosz, osztrák és német tervei helyett – a breszt-litovszki békét német hatalmi érdekeknek megfelelően kötötték, s Lengyelország a kelet-európai szatellit államok sorában – az ukrán, észt, litván államokkal együtt – jött létre.¹⁰

A csehek számára a világháború kirobbanásáig, illetve a Tomáš Garrigue Masaryk által vezetett csehszlovák emigrációs csoport felléptéig, Palacký 1849. évi kremsieri föderatív elképzelése, illetve az osztrák centralisták és Andrássy Gyula által megakadályozott 1871. évi cseh trialista kísérlet jelentette az alkotmányos mintát. A cseh és hozzájuk részben hasonlóan a lengyel és a horvátországi parlamenti pártok, valamint 1907 után a ciszlajtániai

---

⁸ Jászi 1918 folyamán két kiadásban megjelent könyve a Monarchia osztrák, cseh, lengyel, magyar és délszláv és román részekre való felosztását javasolta. Jászi Oszkár: *Magyarország jövője és a dunai egyesült államok.* (A Monarchia jövője c. munka második kiadása.) Budapest, 1918, Az Új Magyarország Részvénytársaság, 37–44. p. <http://mek.oszk.hu/09300/09364/09364.pdf>.

A korabeli magyar nemzeti állameszme „illuzionistáiról” és kritikusaikról, a Jászi-féle magyarországi föderatív átalakítási tervek értékeléséről lásd Gyurgyák János: „Ezzé lett magyar hazátok.” *A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.* Budapest, 2007, Osiris Kiadó, Budapest, 90–135., 157–168. p.

⁹ A békekonferencián felmutatni kívánt, Jászi által miniszterként kidolgozott provizórikus elképzelésről és annak precedensfunkciójáról, illetve az érintett nemzeti pártok elutasításáról lásd Szarka László: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. *Kisebbségkutatás*, 17. évf. 2008. 2. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1563.htm>.

¹⁰ Mommsen: *Der Erste Weltkrieg...* I. m. 112–114. p. Lengyel István: Béke Breszt-Litovszkban. *História*, 2. évf. 1981. 2. sz. <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/81-02/ch04.html>.

szociáldemokraták számára is a nemzetiségek szerint fokozatosan föderalizált birodalom jelentette volna az optimális belső alternatívát.

Velük szemben a szerbek, románok és bolgárok inkább csak átmeneti megoldásként tartották volna elfogadhatónak a nemzetiségi autonómiák rendszerének kialakítását. Az átmenetiség tekintetében természetesen a teljes függetlenségben gondolkodó politikusok nemzetiségre való tekintet nélkül mind egyetértettek, hiszen kivétel nélkül korábbi legnagyobb kiterjedésű „nemzeti” államaik, történeti fejedelemségeik, királyságaik területi egységének visszaállítására, megalkotására törekedtek.¹¹

A lengyel államiság helyreállításának ügye egyszerre volt mindenki számára magától értetődő és konfliktusos kérdés. A kora újkor legnagyobb kiterjedésű európai **állama, a lengyel–litván unióként kialakult Rzecz Pospolita** *restitutio in integrum* létrehozásáról szó sem lehetett, hiszen a Lengyel Királyság felosztását elvégző három szomszéd birodalom egyidejű veresége ellenére a történeti lengyel területek jelentős részére más szomszédok is igényt tartottak.¹²

Sajátos 1914 előtti adalékokkal szolgált mindehhez, hogy a praktikus szláv együttműködést zászlójára tűző neoszláv mozgalom két irányzata közül az oroszbarát irányt a – világháború alatt halálra ítélt, de I. Károly osztrák császár által amnesztiában részesített – cseh Karel Kramář képviselte. A nyugati, déli és keleti szláv nemzetek gyakorlatias együttműködését viszont az annexiók válságához vezető osztrák–magyar lépéseket a bécsi birodalmi gyűlésben **bíráló Masaryk** képviselte. A mozgalom kongresszusi képviselőinek többsége a kis szláv nemzetek együttműködését, illetve a közelgő nagy világméretű konfliktusra való felkészülést tekintette meghatározó feladatnak. Az 1910. évi szófiai újszláv kongresszuson részt vevő szlovák küldöttek közül Svetozár Hurban Vajanský a világháborútól remélt megoldást: ő a sokak által előre megjósolt világméretű konfrontációtól és az abban Oroszország által játszott meghatározó szereptől remélte azokat a változásokat, amelyek a Monarchia és a Balkán kis nemzetei számára teljes szabadságot

---

¹¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlására vonatkozó klasszikus és újabb munkák közül lásd Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Budapest, 1983, Gondolat, 597 p. Rudolf Schlesinger: *Federalism in Central and Eastern Europe*. Abingdon, 2007⁴, Routledge, 540 p. Jörn Leonhard – Ulrike von Hirschhausen: *Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert*. Göttingen, 2009, Vanderhoeck & Ruprecht, 112. p. Mark Cornwall (ed.): *The Last Years of Austria-Hungary: A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*. (2. kiad.) Exeter, 2002, University of Exeter Press, 240 p.

¹² Woodrow Wilson, amerikai elnök **14.** pontos rendezési tervének utolsó előtti pontja ennek megfelelően igyekezett a lengyel államot illetően óvatosan fogalmazni: „Független lengyel államot kell létesíteni, amely magában kell hogy foglalja a vitathatatlanul lengyel lakosság lakta területeket, szabad és biztosított kijárást kell biztosítani számára a tengerhez.” Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, 24. p.

biztosítanak majd.¹³ Vajanskýval szemben a csehszlovák egység hívei – köztük a Ferenc Ferdinánd belvedere-i műhelyében a román Aurel Popovicival és Iuliu Maniuval együtt szintén szerepet vállalt Milan Hodža, vagy a prágai csehszlovák kormány későbbi első teljhatalmú szlovák minisztere, Vavro Šrobár – **a világháború éveiben már Magyarországon kívül keresték** a szlovák kérdés megoldásának lehetőségeit.¹⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchia közvetlen szerb és román nemzetállami kapcsolatai az oszmán-török birodalom fokozatos visszaszorulásával, katonai, politikai vereségeivel párhuzamosan a 20. század elejére nagyban bővültek. Az osztrák–magyar diplomácia, s azon belül a magyar érdekeket is képviselő közös külügyminiszterek, diplomaták igyekeztek kezdettől fogva jószomszédi viszonyt kialakítani az újonnan létrejött nemzeti királyságokkal. Bécs és Budapest a délszláv tartományokban **viszont folyamatosan korlátozta** a nemzeti nyelv használatát, **a szerb és muzulmán egyházak** autonómiáját, a szerb, horvát, szlovén kultúra fejlődését.¹⁵ Természetesen a kis nemzetek államépítő nacionalizmusai 1914 előtt nemcsak a délkelet-európai válságövezetben érvényesültek. Skandináviától a Baltikumon át az egész kelet-közép-európai térségben megjelentek a hasonló államjogi törekvések.

Nemzeti önrendelkezés – nemzeti állam?

A Nagy Háború 51 hónapja alapvetően megváltoztatta az európai, s azon belül elsősorban a kelet-közép- és délkelet-európai nagyhatalmi erőviszonyokat. Menet közben és átmenetileg kiiktatta a harcokból Oroszországot. Vesztesként megadásra készítette a központi hatalmak két vezető államát, Németországot és Ausztria–Magyarországot, a Balkánon pedig a hatalmas ázsiai és afrikai területeket veszítő Oszmán Birodalmat és a Bolgár Királyságot. **A térség négy vesztes multietnikus birodalmának világháborús veresége, a más nemzetiségű területek kiválása, a felbomlás nyomán kirobbant utóháborúk átmenetileg az egész szóban forgó térséget destabilizálták.** A soknemzetiségű birodalmak területén élő nemzetek belföldi és

---

¹³ A neoszláv mozgalomról, Kramář és Masaryk szerepéről lásd Paul Vyšný: *Neo-Slavism and the Czechs*. Cambridge – New York, 2010, Cambridge University Press, 164–210. p. Vajanskýnak a feltételezett európai nagy háború során megkerülhetetlen orosz beavatkozással kapcsolatos elméletéről Mateusz Gniazdovski: *Predstavy národa v publicistice S. H. Vajanského. Národní myšlenka*, 10. évf. 2002. 6. <http://www.narmyslenka.cz/view.php?cislocianku=2002060004>.

¹⁴ Dušan Kováč: *Szlovákia története*. Pozsony, 2001, Kalligram, 163–168. p. A belvederi műhelyről lásd Victor Naumann: *Federalism and Nationalism in the Austro-Hungarian Monarchy: Aurel C. Popovici's Theory*. *East European Politics and Societies*, vol. 16. 2002. 854–869. p.

¹⁵ Mile Bjelajac: *Serbien in Erstem Weltkrieg*. In Gordana Ilić Marković (Hrsg.): *Veliki rat. Der Grosse Krieg. Der Erste Weltkrieg im Spiegel der serbischen Literatur und Presse*. Wien, 2014, Promedia, 47–71. p. Marwin Fried: *Austro-Hungarian War Aims in the Balkans During World War I*. London, 2014, Palgrave Macmillan, 27–36. p. Katrin Boekch: *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan*. München, 1996, Oldenbourg, 145–165. p.

emigráns képviselői területi követeléseiket – a négy éven át folytatott diplomáciai előkészületek után – a háborút lezáró békekonferencián kívánták érvényesíteni. Ennek érdekében a nemzeti önrendelkezés jegyében létrehozták nemzeti tanácsaik, „nemzeti forradalmat” hirdettek, s rohamot indítottak nemzetük államjogi helyzetének tisztázása, az önálló nemzetállamok nemzetközi jogi és nagyhatalmi garantálása érdekében.¹⁶

A vesztesek vagy vesztesre állók menteni próbálva a menthetőt, föderalista, autonomista tervezetekkel kívánták megnyerni a kiválni készülő nemzetek politikai képviselőit. Jól példázza ezt a reménytelen küzdelmet Jászi Oszkárnak nemzetiségi miniszterként a ruténnel, románokkal, szlovákokkal folytatott tárgyalássorozata 1918 novemberében, és a részben néptörvényekben rögzített nemzeti autonómiák tervének, a kondominiális erdélyi kormányzásra vonatkozó elképzelésének az egyértelmű elutasítása.¹⁷ Az antant által szövetségesként és győztesek oldalán állóként elismert kis nemzetek politikusai viszont unifikációs és szeparatista elképzelésekkel, programokkal álltak az őket és nemzeti szabadságukat ünneplő tömegek elé, s mindehhez tetemes katonai erőt is sikerült kiállítaniuk.¹⁸ Lembergtől Dublinig, Cetinjétől Rigáig mindenütt a saját nemzet függetlenségét, szabadságát és egyenrangúságát biztosító – a nemzeti többség által legitimált állam – létrehozásában jelölték meg a korábban általuk is értelmetlennek tartott háború értelmét.

Az 1918. novemberi fegyverszüneti egyezményeket követően a győztes nagyhatalmak diplomáciája és katonai parancsnokai igyekeztek a legyőzött kelet-közép-európai ellenfeleket, a konfliktusgócokat minél erőteljesebb katonai fenyegetésekkel pacifikálni, a térségben szövetségesként elismert csehszlovák, román és délszláv állam hadseregét felhasználni. A győztes hatalmak előzetes egyeztetései után 1919. január 18-án Párizsban kezdetét vette a győztes nagyhatalmak és a szövetséges, illetve társult országok képviselőinek békekonferenciája. A világtörténelemben páratlanul nagy létszámú, jól szervezett békekonferencia munkájában a vesztes államok képviselői nem vehettek részt, jóllehet annak

---

¹⁶ Jászi: A Habsburg-monarchia... I. m. 83–94. p. Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás, 1918–1920*. Budapest, 2001, Korona Kiadó, 87–96. p. Romsics: A nemzetállamiság eszméje... I. m. 346–347. p. Szarka: A helvét modell... I. m.

¹⁷ Jászi tárgyalásairól lásd K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó, 73–96. p. Szarka László: Jászi Oszkár, az elemző programalkotó. *História*, 30. évf. 2008. 9. sz. 23–26. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2008-09/Szarka.pdf>. Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok...* I. m. 176. p.

¹⁸ Martin Zückert: National Concepts of Freedom and Government Pacification Policies: The Case of Czechoslovakia in the Transitional Period after 1918. *Contemporary European History*, vol. 17. 2008. no. 3. 325–344. p. Piotr S. Wandycz: Poland's Place in Europe in the Concepts of Piłsudski and Dmowski. *East European Politics and Societies*, vol. 4. 1990. no. 3. 451–468. p.

első számú célja a vesztes államokkal, mindenekelőtt a Németországgal kötendő békeszerződés megalkotása volt.¹⁹

A békekonferencia főtanácsa, az öt nagyhatalom – az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Japán – miniszterelnökeinek és külügyminisztereinek értekezlete, elfogadta a békerendezés alapelveit, döntött a legfontosabb politikai kérdésekben, áttekintette a háború idején vállalt kötelezettségeket, s jóváhagyta a területi és egyéb **szakbizottságok** ajánlásait. Ezt követően meghallgatta az érintett szövetséges államok követeléseit, majd a területi és különböző szakmai (katonai, vasúti, vízügyi, kisebbségi stb.) bizottságok állásfoglalásai alapján döntött a német, osztrák, magyar, bolgár, illetve a török békeszerződések tartalmáról. A főtanács a békeszerződés tervezetének átnyújtása után meghallgatta a vesztes országok delegációinak vezetőjét is, de annak nem állt jogában kérdéseket feltenni, sem tárgyalásokba bocsátkoznia a főtanács tagjaival.

A vizsgált térség államai szempontjából a legfontosabb delimitációs döntések az 1919. február 10-től április közepéig működő csehszlovák, illetve a román–jugoszláv területi bizottságok határmegállapító tevékenysége során születtek. A bizottságok, illetve a néhány speciális esetben létrehozott albizottságok munkájában a nagyhatalmak képviselői vettek részt. Vitás esetekben meghallgatták a békekonferencián jelen lévő csehszlovák, román, illetve délszláv küldöttségek vezetőjét.²⁰ Hasonló eljárási rend, de jóval összetettebb problémakör jellemezte a Lengyelország határainak kialakításával foglalkozó bizottság munkáját.²¹

Az új határok kijelölésével Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egyaránt jelentős határ menti magyar többségű területekhez jutott. Amikor 1919 decemberében a magyar kormány meghívást kapott a békekonferenciára, hogy ott átvegye a magyar békeszerződés tervezetét, a szomszéd államok mindent elkövettek annak érdekében, hogy a fennhatóságuk alá került területeken élő magyarság tiltakozása ne jusson el a békekonferenciára. A magyar békejegyzékek ezzel együtt több ilyen tiltakozó dokumentumot is tartalmaztak.²²

A csehszlovák kormány hosszú hónapokig, Kárpátalja területén másfél évig rendkívüli állapotot hirdetett ki, illetve tartott fenn. Az 1920. évi parlamenti választásokkal meg sem

---

¹⁹ Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2008, Osiris, 107–132. p. Margaret Macmillan: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Budapest, 2005, Gabo, 86–89. p.

²⁰ Romsics: *A trianoni békeszerződés...* I. m. 107–132. p. Macmillan: *Béketeremtők...* I. m. 166–167., 177–178. p.

²¹ Uo. 263–289. p.

²² Szarka László: A magyar békecélok alakulása az első világháború után. Adalékok az 1918–1920. közötti béke-előkészítés történetéhez. In Ballabás Dániel (szerk.): *Trianon 90 év távlatából. Konferenciák, műhelybeszélgetések*. Eger, 2011, Líceum Kiadó, 41–59. p.

várta a trianoni békeszerződés aláírását. Románia és Jugoszlávia is a közalkalmazottak állam iránti hűségsküre való kényszerítésével igyekezett egzisztenciálisan ellehetetleníteni a magyar értelmiségi és közalkalmazotti rétegeket, illetve az új államok területének elhagyására készíteni őket. 1919-1920 folyamán a szomszéd államokhoz került magyarok közül több mint 300 ezren települtek vagy menekültek át a trianoni országterületre.²³

A magyar béke delegáció vezetője, Apponyi Albert 1920. január 16-án a Legfelső Tanács előtt kifejtette, hogy Magyarország valamennyi vitás területre vonatkozóan hajlandó magát alávetni a népszavazásnak. A magyar küldöttség vezetőnek ezt a kívánságát a békekonferencia irányítói éppúgy nem hallgatták meg, mint korábban a német, osztrák vagy bolgár béke delegációk területi kéréseit, javaslatait. A – Németország és a győztes nagyhatalmak kivételével – minden vesztes és győztes állammal aláíratott kisebbségi szerződések magyar részről szorgalmazott kiegészítéseit, a magyar államhatárokon kívülre került magyarság egyházi, kulturális, regionális autonómiájának, széles körű nyelvi jogainak biztosítására vonatkozó javaslatokat szintén elutasították.²⁴

A vesztes államok békeszerződéseinek szerkezete megegyezett a Saint-Germainben 1919. szeptember 10-én aláírt osztrák békeszerződéssel: a politikai, területi rendelkezések mellett a háborús jóvátétel, a katonai kötelezettségek és korlátozások, a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi, közlekedési kapcsolatok terén előírt szabályok, végrehajtási és vegyes rendelkezések mellett a trianoni békeszerződés is tartalmazta a nemzetközi kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a térség győztes államaival külön szerződés formájában kötöttek meg. Magyarország esetében kevésbé fontos, az osztrák békepolitikában viszont annál aktuálisabb kérdésben is megkötötte a két jogutód állam kezét a saint-germaini, illetve a trianoni békeszerződés: a Habsburgok esetleges visszatérése, Ausztria és Németország egyesülése és más hasonló, elvben nem kizárható államjogi fejlemény előtt zárta be a nemzetközi jog kapuját ez a cikkely.²⁵

A többi vesztes államhoz hasonlóan a békeszerződés aláírása – az 1919. évi súlyos belpolitikai válságok, a tartós külpolitikai elszigeteltség és a vele járó gazdasági, katonai kiszolgáltatottság miatt – Magyarország számára is megkerülhetetlenné vált. A két

---

²³ István Mócsy: *The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921*. New York, 1983, Brooklyn College Press, 2234. p. Petrichevich-Horváth Emil (szerk.): *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924, Országos Menekültügyi Hivatal, 8–11. p.

²⁴ Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest, 1989, Maecenas, 71–110. p.

²⁵ Az osztrák békeszerződés 88. a trianoni szerződés 73. **Cikkelye** értelmében a két országnak köteleznie kellett magát, hogy Népszövetségi Tanács engedélye nélkül nem mondhatott le függetlenségéről és más állammal sem társulhatott.

világháború közötti magyar közvélemény – függetlenül attól, hogy a trianoni határoknak mely oldalán élt – nem tudott megbékülni a békeszerződéssel. A határok mentén található kompakt magyar többségű területek, városok elcsatolását, az összességében hárommilliónál is több magyar kisebbségi sorsba juttatását éppúgy semmivel sem indokolható súlyos igazságtalanságnak tartotta, mint német részről a Danzing vagy a német többségű sziléziai területek Lengyelországnak, a Szudéta-vidék Csehszlovákiának ítéletét. A korabeli magyar közvélemény egységes volt abban a tekintetben is, hogy a történeti magyar államot alapértéknek tekintette. A térségben élő más ajkú nemzetek önrendelkezését, s az arra támaszkodó államalapításokat az elveszített világháború következményeként, tehát egyfajta büntetésként értékelte, s nem volt képes elismerni a szomszéd népek jogosultságát önálló államuk megteremtésére. A korabeli magyar politika elit **sem tudta feldolgozni** annak az átalakulási folyamatnak a történeti súlyát, szerepét, amely Kelet-Európa három alrégiójában – a Baltikumban, Kelet-Közép-Európában és **a Balkánon egyaránt megteremtette a szomszédos nemzetek** államait. A két világháború közötti magyar kormányok a kezdeti rövid életű bilaterális csehszlovák–magyar, román–magyar tárgyalási, illetve kapcsolatfelvételi kísérletek sikertelensége után egyértelműen a határok revízióját tűzték ki külkapcsolataik fő céljaként. Az egész békerendszert elhibázottnak tartották. Értékelésük szerint a döntő mértékben a nagyhatalmi céloknak alárendelt párizsi békepolitika nem jó irányba fordította a térség nemzeteinek jövőjét azzal, hogy egyenjogúsításukat a nemzetállami keretek közt akarta megvalósítani. Mindez a két világháború közötti korszakban kielezte Magyarország és szomszédjai viszonyát. A kelet-közép-európai nemzetállami rendszer egészének megkérdőjelezésével ugyanis nemcsak a versailles-i rendszer hibáit, tévedéseit, tudatosan egyoldalú és részrehajló döntéseit bírálta Budapest, hanem a szomszéd nemzetek függetlenségét, nemzetállamaik létjogosultságát is. A határkijelölésnek az etnikai realitásokat több száz kilométernyi szakaszokon figyelmen kívül hagyó módja, illetve a kisebbségi magyarok jogainak folyamatos korlátozása, megsértése a magyar közvéleményben tartósította a versailles-i rendszerrel szembeni ellenérzésüket.²⁶

Érdemes itt még egyszer röviden utalnunk arra, hogy a Magyarországgal sok tekintetben párhuzamos pályát befutó, több alapkérdésben viszont más utat választó szomszédos Ausztriát államjogilag, területileg ugyanolyan súlyosan érintette a saint-germaini

---

²⁶ „... a két háború közt a revízió volt a legerősebb legitim nemzeti konszenzusteremtő tényező. A revizionizmus jellege viszont a kormányzat ihletésére nacionalista volt – s nem demokratikus, mint egynémely ellenzéki párt esetében –, és így a konfrontáció és az elzárkózás mozzanatát erősítette.” Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest 2001, Osiris Kiadó, 188. p.

békeszerződés, mint a trianoni béke Magyarországot.²⁷ Az Osztrák Köztársaság elveszítette az 1918 előtti Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség közel háromnegyedét, a cislajtániai német többségű területeknek pedig egyharmadát, ami a trianoni határokon kívül került magyar többségű területekhez mérhető súlyos büntetés volt. A békekonferenciára készülő Karl Renner kancellár éppen ezért ugyanúgy elfogadta és követelte a nemzeti önrendelkezés elvének megvalósítását, mint a Magyar Népköztársaságot kikiáltó és a békekonferencia meghívásában, igazságos döntéseiben reménykedő Károlyi-kormány. Érdemi politikai, katonai alternatívák hiányában ugyanezt az eljárásmodot volt kénytelen követni az – 1919-ben a szomszédok által leválasztott és katonailag elfoglalt területekről – 1920 januárjában népszavazást követelő Apponyi-vezette magyar békedelegáció is. Bécs már 1919-ben is eleve „csak” Cislajtánia német többségű területeihez ragaszkodott volna, emellett viszont „Német-Ausztria Németországgal való egyesülését szorgalmazta”.²⁸ A szociáldemokrata vezetésű Osztrák Köztársaság így kívánta kárpótolni magát amiatt, hogy a Habsburg-birodalom felbomlásával „törpeállammá” lett, s hogy négymilliónál is több cislajtániai német a csehszlovák, a délszláv és az olasz államhoz került.²⁹

A versailles-i békerendszer keretei közt **a kelet-közép-európai nemzetállamok** 109 milliónyi népességének egynegyede került kisebbségi helyzetbe. Mindez nemcsak az új államokon belül fennmaradó etnikai sokszínűséget jelzi, hanem a nemzetállami rendezőelv súlyos dilemmáit is. Mert miközben a térség majdnem minden nemzeti társadalmá, így például az összetett csehszlovák és szerb–horvát–szlovén állam részeseiként a szlovákok, szlovének, rutének is közelebb jutottak az államigazgatáson belüli, politikai részvételi jogokhoz – ezzel párhuzamosan fejlett nemzeti társadalmak – elsősorban az osztrák-németek, a birodalmi németek és a magyarok – milliós nagyságrendű csoportjai kerültek kisebbségi helyzetbe. **Nyolc-kilencmillió** német és hárommillió körüli magyar mellett további 4-5 millió ukrán és zsidó került az új nemzetállamok határai közé. Arányait tekintve az albánok 44, a

---

²⁷ Konrad, Helmut – Maderthaner, Wolfgang (Hrsg.): *Das Werden der Ersten Republik. ...der Rest ist Österreich*. Wien, 2008, Gerold's, 382. p.

²⁸ Georg E. Schmid: **Sebsbestimmung** 1919. Anmerkungen zur historischen Dimension und Relevanz eines politischen Schlagwortes. In Karl Bosl (Hrsg.): *Versailles – St. Germain – Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren*. Wien–München, 1971, Oldenbourg, 127–142. p.

²⁹ „Az osztrákok tisztában voltak azzal, hogy legyőzték őket. A számukra legfontosabb pontokra összpontosítottak a tárgyalásra való felkészülés során, miközben megpróbálták a nagyhatalmak vezetőinek fejével gondolkodni.” Fiziker Róbert: Herr Karl és Here Kurt. Történelemlkép Ausztriában. A Történelemtanárok Egylete által szervezett „Mire emlékszünk? A közösségi memória szelektivitása Magyarországon és a nagyvilágban” című konferencián elhangzott előadás bővített, írásos változata), http://www.tte.hu/media/pdf/fiziker_vegl.pdf.

magyarok 30, a szlovének és fehéroroszkok 25-25 százaléka, de még a szlovákoknak is 12 százaléka maradt idegen fennhatóság alatt.³⁰

A kelet-közép-európai „Habsburg”-régión új államrendjét összesen hat állam alkotta. A térség két vesztese a Monarchia közvetlen jogutódjaként létrejött nemzetállam, Ausztria és Magyarország volt. A győztesek, illetve a szövetséges államok kategóriájába tartozott a területileg duplájára nőtt Román Királyság. A Szerb Királysághoz csatlakozó Horvát Királyság és a Szlovénia néven ugyancsak a közös délszláv államhoz kapcsolódó szlovén többségű tartományok a térség legösszetettebb „nemzetállamát” hozták létre. Őket két – részben „helyreállított”, részben új államként létrehozott – köztársaság, Lengyelország és a történeti Cseh Királyság sajátos reinkarnációjaként Csehszlovákia egészítette ki. A „kisnemzeti viharzónaként” is emlegetett közép-európai térség új állami szereplői a 20. század elején, a térség nemzetállami fejlődésének immár második nagy szakaszában, felsorakoztak a 17–19. század folyamán létrejött régi és újabb keletű európai nemzetállamokhoz.

Az első világháborúban, illetve az 1919–1922 közötti utókonfliktusokban, békeszerződésekben megszületett „új Európa” területének többségén immár „nemzeti” alapon szerveződött államalakulatok működtek. Az Orosz és a Török Birodalom átalakulásával, illetve az azok peremén súlyos konfliktusok árán létrejött balti, valamint az ugyancsak hosszabb átmeneti időszak alatt stabilizálódott balkáni államok létrejöttével, megteremtődött az alapja és a legitimációs bázisa Európa 20. századi nemzetállami átlényegülésének. Az államépítő nacionalizmusokban összekapcsolódott a nemzeti önrendelkezés, illetve a nemzeti szuverenitás iránti igény. A történeti, dinasztikus jog helyett a nemzeti legitimációra alapozott államiság elsőbbsége a második világháború utáni békeszerződésekben – a jaltai, potsdami geopolitikai döntéseknek persze alárendelve – változatlanul éppúgy fő szabályként működött, mint a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia 20. század végi felbomlását követő rendezés során vagy éppen az Európai Unió működését megalapozó alapokmányokban.³¹

Nemzetállamok, kisebbségek a két világháború közötti Európában

---

³⁰ Romsics: Nemzet, nemzetiség... I. m. 198. p.

³¹ Ugyanakkor rendkívül tanulságos, hogy miközben a (nemzeti) önrendelkezésre való hivatkozás az 1919–1920. évi párizsi békekonferencián már-már parttalaná vált, a második világháborút követő békekonferencián szinte egyetlen érdemi dokumentumban sem fordult elő. Dülffer: Die Diskussion um das Selbstbestimmungsrecht... I. m. 120–125. p.

Az első világháború utáni radikális államjogi változások ellenére a kisebbségi helyzetben élők száma harmincmilliónál is **nagyobb volt** Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa 17 újonnan megvagy átalakult nemzetállamában, illetve Törökország maradék európai területein. A „békecsinálók” egész Európában mindössze hat helyen próbálták – népszövetségi ellenőrzés mellett – alkalmazni a nemzeti önrendelkezés demokratikus eszközét, a népszavazást, hogy az érintettek döntésének figyelembevételével tisztázzák a vitatott területek és népcsoportok hovatartozását. Ebből négy Németországot (a dán–német határt, Délkelet-Poroszországot, Felső-Sziléziát és az úgynevezett kasub korridort), kettő pedig Ausztriát (Dél-Karintiát, illetve Sopront és vidékét) érintette. További három helyen (Teschen, illetve Árva és Szepes megyék csehszlovák–lengyel vitájában, valamint a belga–német Eupen–Malmedy esetében) feladták a **népszavazás lehetőségét**

A saint-germaini békeszerződés területi rendelkezéseit, valamint az Ausztria Németországhoz való csatlakozásának tilalmát felülbírálni kívánó tiroli és salzburgi tartományi népszavazásokon 1921 áprilisában–májusában a lakosság 99%-a Németország mellett voksolt. Az osztrák kormány nemzetközi nyomásra kénytelen volt leállítani ezt a belső kezdeményezést. A magyar határok megállapításakor a szomszédos államok közösen és eredményesen tiltakoztak az Apponyi Albert vezette magyar békeküldöttség által szorgalmazott népszavazásos megoldás ellen. Így a trianoni államhatárokkal kapcsolatosan népszavazásra – az 1920. december 14–16-i soproni plebiszcitum kivételével – még az olyan esetekben sem került sor (Salgótarján környéke, Muravidék), amikor a határmegállapítás során felmerült viták azt feltétlenül **szükségessé és indokolttá tették volna.**

Az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán jelentős számú új kisebbségi csoport csupán négy nyugat- vagy észak-európai államban jelent meg. Olaszország a Bozen környéki dél-tiroli német régióban, Franciaország az örökös konfliktusforrást jelentő, kettős identitású Elzász-Lotaringiában, Belgium az Eupen és St. Vith vidéki német határsávban, Finnország pedig a svéd anyanyelvű Åland-szigetek esetében szembesült a kisebbségi közösségek sajátos igényeivel, valamint a szomszédos anyaországok revíziós, illetve védhatalmi törekvéseivel. Ugyanakkor a legnagyobb lélekszámú nyugat-európai történeti kisebbségek – mint például a spanyolországi baszkok, katalánok, a franciaországi bretonok, korszikaiak, a hollandiai frízek – kérdése nem került be sem a békeszerződésekbe, sem pedig a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerbe.

Ennél jóval nagyobb és konfliktusokkal telített változások történtek a balkáni régióban, a Habsburg-monarchia helyén létrejött győztes és vesztes utódállamokban. A versailles-i békeszerződésben több határrégiójától és német többségű tartományától

megfosztott Németország keleti szomszédságában egymást érték a szeparatista megmozdulások, helyi népszavazások. Csehország területén például közvetlenül a csehszlovák államalapítást követően szudétanémet képviselők a nemzeti önrendelkezés jegyében, Német-Ausztriához kapcsolódóan létrehozták Dutschböhmen, Deutschsüdmähren és Böhmerwaldgau tartományokat, elutasítva a Szudéta-vidék Csehszlovákiához való tartozását.³² Ezeket a tartományi kezdeményezéseket a csehszlovák állam katonai erővel könnyűszerrel számolta fel. Hasonló feszültségek egész sora alakult ki Sziléziában és több más lengyel–német, litván–német határ régióban is.³³

1. táblázat. Magyarország, Románia és Jugoszlávia anyanyelv szerinti összetétele a két világháború között

Nemzetiség	Magyarország				Románia		Jugoszlávia	
	1920	%	1930	%	1930	%	1921	%
Magyar	7 155 973	89,6	8 000 335	92,1	1 554 525	8,6	467 658	3,9
Német	550 062	6,9	477 153	5,5	760 687	4,2	505 790	4,2
Szlovák	141 877	1,8	104 789	1,2				
Román	23 695	0,3	16 221	0,2	13 180 936	73,0	231 068	1,9
Ruszin					641 485	3,6	–	
Szerb-horvát	82 150	1	59 832	0,7	47 724	0,3	8 911 509	74,7
Szlovén	6 087	0,1	5 464	0,1	–	–	1 019 997	8,5
Albán					–	–	439 657	3,8
Roma	6 989	0,1	7 841	0,1	101 015	0,6		
Zsidó	–	–	–	–	518 754	2,9		
Orosz	–	–	–	–	450 981	2,5		
Egyéb	26 123	0,4	26 787	0,3	800 921	4,4	409 028	3,8
Összesen	7 986 869	100	8 685 117	100	18 057 028	100	11 984 707	100

Források: Glatz Ferenc: A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma. Budapest, 1992, História, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-11/ch04.html>; Klinger András: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között tartott konferencia előadásai. Budapest, 1994, Központi Statisztikai Hivatal, 31–39. p.; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 473–478. p.

A versailles-i békerendszer keretében kialakult, az ütköző zóna sajátosságait magán viselő „köztes-Európa” államai (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország), illetve a területileg radikálisan átalakult – összezsugorodott vagy éppen megnagyobbodott – országok (Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária, Románia) és a balti államok (Észtország,

³² Peter Haslinger: *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs, 1880–1938*. München, 2010, Oldenbourg, 237–252. p.

³³ Christian Reitz von Frenzt: *A Lesson Forgotten: Minority Protection Under the League of Nations: The Case of German Minority in Poland, 1920–1934*. Hamburg, 1999, LIT Verlag, 74–77. p.

Lettország, Litvánia) népességén belül összesen mintegy 80 millió embernek, az érintettek közel ötven százalékának változott meg az állampolgársága. A kisebbségek ügye – a régi és új kisebbségi népcsoportok megnőtt politikai súlya, valamint a békeszerződések és a népszövetségi garanciális rendszer keretében működő nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények nyomán – főként a közép-, és kelet-európai „nemzetállamokban” vált kiemelt fontosságú kérdéssé. Az újonnan kialakult nemzetállami szerkezetben jelentős számú és nagyságú régi és új nemzeti kisebbségi csoport kereste a helyét. A kelet- és kelet-közép-európai régió két legszámosabb kisebbségi csoportját az öt államban élő, összességében 10 milliányi ukrán, illetve a 13 állam területén kialakult német népcsoportokhoz tartozó 8,3 millió német jelentette. A két régió legnagyobb kisebbségét a lengyelországi ukránok és németek, valamint a csehszlovákiai szudétanémet közösség alkotta, egyaránt hárommilliót meghaladó népességgel.

Jelentős számú kisebbségi közösségek maradtak Magyarországon is, ami főként Csehszlovákia számára bizonyult folyamatos hivatkozási alapnak, s mint ilyet igyekezett is felhasználni a kisebbségi tárgyú diplomáciai aktivitásaiban, a kétoldalú és a kisantant-politikában egyaránt. A trianoni országterületen 10,4 százalékot tettek ki a nem magyar anyanyelvű közösségek. Közülük a legnépesebb csoportot a németek alkották (551 ezer fő). Rajtuk kívül 132 ezren vallották magukat szlovák, 36, illetve 37 ezren szerb és horvát, 24 ezren pedig román anyanyelvűnek. A túlnyomó többségében magyar anyanyelvű magyarországi izraelita felekezetűek száma 1920-ban meghaladta a 470 ezret, de a magyarországi népszámlálási gyakorlat hagyományosan a vallási statisztikában rögzítette a zsidó vallásúak önbevallását.

Csehszlovákiában és Jugoszláviában – nem kisebbségnek, hanem az államalkotó politikai nemzet részének tekintve a szlovákokat, horvátokat, szlovéneket – a németek, Romániában pedig a magyarok alkották a legnagyobb kisebbséget. Míg azonban a németek száma mindegyik államban stabilizálódott és enyhe növekedést mutatott, a magyaroké mindenütt jelentős mértékben csökkent.

Mindezeknek a kisebbségeknek a helyzetét az érintett nemzetállamok különböző jogi megoldásokkal próbálták rendezni. Elvben alkalmas lehetett volna a népszövetségi kisebbségvédelmi kötelezettségek megerősítése, amennyiben azokat a rendelkezéseket az államok belső jogrendjükben is érvényesítették volna. Az 1920-ban elfogadott csehszlovák, lengyel, osztrák, az 1921. évi jugoszláv, illetve az 1923. évi román alkotmány egységes nemzetállamként határozta meg az egyes országokat. A csehszlovák alkotmány elfogadta és beépítette, a nyelvi jogok tekintetében pedig részben meg is haladta a kisebbségvédelmi

szerződéseket. Csehszlovákia ezenkívül szomszédaival – Ausztriával és Lengyelországgal – kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket kötött.

2. táblázat. Csehszlovákia és Lengyelország nemzetiségi összetétele a két világháború között

Nemzetiség	Csehszlovákia				Lengyelország			
	1921	%	1930	%	1921	%	1931	%
Cseh	6 831 120	51,1	7 406 493	55,4	30 629	0,1	38 097	0,1
Szlovák	1 967 870	14,7	2 282 277	17,1				
Ukrán	461 849	3,5	549 169	4,1	3 954 670	14,5	3 360 688	10,5
Lengyel	75 853	0,6	81 737	0,6	18 814 239	69,2	21 993 444	68,9
Zsidó	180 855	1,4	186 642	1,4	2 110 448	7,8	2 732 573	8,6
Fehérorosz	–	–	–	–	1 060 237	3,9	989 852	3,1
Német	3 123 568	23,4	3 231 688	24,2	1 059,294		740 992	2,3
Magyar	745 431	5,6	691 923	5,2	–	–	–	–
Litván	–	–	–	–	68 667	0,3	83 116	0,3
Egyéb	25 871	0,2	4 241 626	31,8	122 263	0,4	795 473*	2,4
Összesen	13 412 417	100	14 479 565	100	27 189 818	100	30 696 138	100

Források: Alan Sharp: *The Genie that Would Not Go Back into the Bottle: The National Self-Determination and the Legacy of the First World War and the Peace Settlement*. In Seamus Dunn – T. G. Fraser (eds.): *Europe and Ethnicity. World War I and the Contemporary Ethnic Conflict*. New York, 2005, Routledge, 9–28. p.

Az 1921. június 28-i jugoszláviai vidovdani alkotmány ezzel szemben igyekezett korlátozó értelmezést adni a kisebbségvédelmi szerződéseknek. Az 1923. évi romániai alkotmány, amely az 1866. évi ó-romániai alkotmány szövegének módosított változata volt, egyszerűen figyelmen kívül hagyta az ország nem román kisebbségi közösségeit. Pedig a több mint kétszeresére nőtt Román Királyság területén 1930-ban a népességnek mindössze 71,9 százaléka volt román.³⁴

A romániai kisebbségi jogok alulszabályozottsága bő teret biztosított a diszkriminatív és asszimilatív kisebbségpolitikai gyakorlatnak, ami ellen az ország magyar, ukrán, zsidó, bolgár és orosz kisebbségei rövid tíz év alatt közel 50 beadványt nyújtottak be a népszövetségi kisebbségvédelmi panasz eljárás keretében. Jóllehet a jugoszláv és az osztrák alkotmány nevesítette a kisebbségeket és nyelvi, oktatási jogaikat, a kisebbségek helyzete ebben a két országban sem alakult kedvezően. Jugoszlávia kezdettől fogva ellenezte a kisebbségi politikai pártok kialakulását, igyekezett korlátozni az anyanyelvű oktatást és kulturális életet, nem tették lehetővé az országos kulturális és közművelődési egyesületek

³⁴ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944, Minerva, 25–310. p.

létrehozását. A jugoszlavizmus ideológiája még a csehszlovakizmusnál is sikertelenebbnek és zsákutcásabbnak bizonyult. Különösen horvát részről utasították el délszláv nemzetegység gondolatát, ami az önmagában kisebbségi helyzetben lévő szerb nemzet pozícióit kezdettől fogva végletesen meggyöngítette.³⁵

A 19. századi nyugat-európai nacionalizmus komoly etnikai konfliktusokat eredményezett, de erős, nyelvileg jórészt egységes nemzetállamokat hozott létre. A kelet-európai nemzetek számára ők – elsősorban az angolok és a franciák – jelentették az igazi mintát, a követendő példaképet. Nem pedig Svájc és Belgium, amelyek gondjaira, megoldásaira pedig a legválságosabb 19–20. századi helyzetekben Magyarországon és a szomszédságban is szokás hivatkozni. Az 1918–1920 között létrejött államok azonban csak szerettek volna hasonlítani a két nyugati ideálra. Hiába határozták meg magukat alkotmányaikban egységes nemzetállamként, valójában a két világháború közötti periódusban végig soknemzetiségű államok maradtak. Súlyos regionális fejlődési különbségekkel, történeti, nemzeti identitásproblémákkal. Az érintett kisebbségek – magyarok, németek, szlávok – pedig a legritkább esetben fogadták örömmel a többség által felkínált asszimilációs opciót.

A kelet-közép- és délkelet-európai nemzetállamok közül a legmesszebb kétségkívül Csehszlovákia jutott a kisebbségi jogok tekintetében. De még a masaryki Első Köztársaság sem volt képes elszánni magát a szlovák és a kárpátaljai rutén autonómia megvalósítására, sem pedig a 3,3 millió német, a közel nyolcszázezer magyar és a cseh-sziléziai lengyel kisebbség közösségi jogainak biztosítására. A csehszlovák demokrácia „emberarcú nacionalizmusa” képtelen volt a rendelkezésére álló húsz esztendő alatt érdemi integrációs folyamatokat elindítani a két kisebbségi nemzet, még kevésbé a három nagy lélekszámú nemzeti kisebbség körében, ami az 1938–1939. évi súlyos nemzetközi válság hónapjaiban a kisebbségek leválásához vezetett.³⁶

Ennél is negatívabban alakult a jugoszláv és a román kisebbségpolitika mérlege. Hiába próbálta az erdélyi gyökerű román politikai elit korigálni a bukaresti kormányzati politika nemzetiségi irányvonalát, az egymást sűrűn váltogató kormányok az anyaországok revíziós igénybejelentésétől tartva, túlságosan kockázatosnak tartották a kisebbségi közösségépítés

---

³⁵ Bíró László: *A jugoszláv állam, 1918–1938*. Budapest, 2010, História–MTA Történettudományi Intézet, 66–71., 270–284. p. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, 79–108. p.

³⁶ Andrej Tóth – Lukáš Novotný – Michal Stehlík: *Národnostní menšiny v Československu, 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, 2012, Filozofická fakulta UK Praha, 201–225. p. Ladislav Beran: *Odepřena integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice, 1918–1938*. Praha, 2009, Pulchra, 195–204., 226–237. p.

támogatását, s ehelyett mindvégig az asszimilációs politikát erőltették. Ez még inkább igaz a permanens nemzeti strukturális válsággal küzdő, s az elől a királyi diktatúrába menekülő délszláv államra. A három nagyszámú magyar kisebbségi közösséget megőrlő szomszéd állam a kisantant-politika egyeztetési mechanizmusai révén igyekezett sakkban tartani a magyar revíziós törekvéseket, s ezzel egyszersmind lebénítani a Budapesttel szoros politikai kapcsolatokat ápoló, a magyar kormány pénzügyi támogatásától mindvégig függő viszonyban lévő kisebbségi politikai elitet.

A multietnikus nemzetállam működési zavarai

A kelet-közép-európai és délkelet-európai államok nemzeti szempontból új államtípust jelentettek. **Egyszerre voltak az államnak nevet adó, tituláris nemzeti közösség számára nemzetállam, a másik állam területén élő, velük „rokon” vagy éppen az új határokkal tőlük leválasztott kisebbségeknek a „rokon” államai, anyaországai.** Mindemellett igyekeztek saját nemzeti államukat minél gyorsabban ténylegesen nemzeti állammá, etnikailag lehetőség szerint minél homogénebbé tenni.³⁷

A béketárgyalások munkáját irányító győztes nagyhatalmak vezetői minden új állam esetében szembesültek az amerikai kormányzat által is többször átértékelt, újraértelmezett **wilsoni 14 pontban kifejtett** etnikai igazságosság és méltányosság elvével. Ezzel együtt az új, kivált pedig a szövetséges kis államok esetében a gazdasági élet- és működőképesség szempontjai, a közlekedési, katonai, stratégiai elvek párhuzamos – olykor csupán kiegészítő, máskor döntő mértékben – való alkalmazásával, az új államok nemzeti jellege – legalábbis statisztikai értelemben – erősen megkérdőjelezhetővé vált.³⁸

A lengyelországi és csehszlovákiai német, vagy éppen a Romániához, Csehszlovákiához és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyar többségű, összefüggő területek körül kialakult feszültség azonban a térség szomszédspolitikai viszonyait, stabilitását veszélyeztető sok tényező közül csupán az egyik volt.³⁹ Ennél is

---

³⁷ „A nagy soknemzetiségű szárazföldi birodalmak kitapinthatóan a nemzeti vonalak szerint szerveződtek át. Ez a balkáni oszmán uralom fokozatos széttöredezésével kezdődött a 19. században, és az első világháború után szinte egyszerre létrejött új államokkal érte el tetőpontját. [...] Bár Jugoszlávia és Csehszlovákia nemzeti államként alakult meg, a hármasságán belül egynek tekintett »délszláv«, illetve a kettősségén belül egynek vett csehszlovák nemzet államként, mégis egyre inkább sok- vagy kétnemzetiségű államként értelmezték őket.” **Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek közt*. Budapest, 2006, L’Harmattan–Atelier, 13. p.**

³⁸ Alan Sharp: *The Genie that Would Not Go Back into the Bottle: The National Self-Determination and the Legacy of the First World War and the Paece Settlement*. In Seamus Dunn – T. G. Fraser (eds.): *Europe and Ethnicity. World War I and the Contemporary Ethnic Conflict*. New York, 2005, Routledge, 9–28. p.

³⁹ A fennálló határok revíziójára törekvő német, magyar, olasz politika nem önmagában a kisebbségi kérdést kívánta megoldani, hanem az elveszített területek visszaszerzésével saját birodalmi léptékű múltját, hatalmát és befolyását próbálta volna helyreállítani. A Brubaker által „anyaország-nacionalizmus”, illetve „nemzetiesítő

súlyosabb konfliktusok csíráját jelentették azok a pseudoföderatív megoldások és a születésük pillanatától kudarcra ítélt autonómiaelképzelések, amelyek az első Csehszlovák Köztársaságban a cseh–szlovák, illetve Kárpátalján a csehszlovák–rutén viszonyt nem voltak képesek két évtized alatt megoldani. A centralizáló délszláv állam a válsághelyzetekben a „nemzeti diktatúra” eszközeitől sem riadt vissza, és igyekezett a végtelenségig halogatni a szerb, horvát, szlovén, bosnyák, macedón közösségek alkotmányos pozíciójának biztosítását. Hasonlóképpen a Román Királyság is képtelennek bizonyult megvalósítani az erdélyi, bánági román–magyar reláció államjogi rendezését, vagy a „székely közületi autonómiát”, amelyet a Románia által aláírt kisebbségvédelmi szerződés tett volna Bukarest számára kötelezővé.⁴⁰

A két világháború közötti kelet-közép-európai nemzetállami rendszer lényegi elemét a brubakeri triadikus helyzetben elemezve, az etnikai szerkezetük szerint nemzetiségi államok mindent elkövettek annak érdekében, hogy valóságos nemzetállamokká váljanak. „Nemzetiesítő” funkcióik ezért váltak meghatározóvá. Mindez egyszerre magyarázható azzal, hogy a történelmi sérelmek, a „sötétség koraként” kezelt 17–18. századok cseh történelmi képéhez, a „keresztre feszített”, szétszabdalt Lengyelország „feltámadása”, vagy éppen az „ezeréves elnyomás” szlovák mítoszához hasonló nemzeti traumák jóvátételére törekedtek. Az 1920-as évek jugoszláviai, csehszlovákiai, romániai nemzetállami földreformjainak az ideológiájában például fontos szerepet játszott ez a jóvátételi logika.⁴¹ A nemzetállami lojalitás bizonyításaként minden közhivatalnoknak, állami alkalmazottnak, vasutasnak, tanítónak hűségesküt kellett tennie az új államra.⁴²

A két világháború közötti Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa nemzetei vagy saját állammal rendelkeztek, vagy legalább névlegesen, nyelvileg, kulturálisan részei voltak valamely nemzetállam politikai nemzetének, például a csehszlovák, jugoszláv nemzetnek. Ugyanakkor kivétel nélkül minden nemzetnek voltak saját állama határain kívül élő nemzeti kisebbségei is. Ily módon minden kelet-közép- és délkelet-európai népnek voltak anyaországi és állampolgárság szerinti, azaz kulturális és politikai nemzeti feladatai, törekvései. Az Elbától keletre eső nemzetek többsége csupán az első világháborút lezáró békeszerződések

---

nacionalizmus” fogalommal jelölt jelenségek a térség államaiban sajátos történelmi, geopolitikai színezetet nyertek. Az elveszett birodalmi dimenzió helyreállítása például csak az olasz és német nemzetegyesítés ideológiájában vált meghatározóvá. A magyar revíziós külpolitika kezdettől fogva a magyar kisebbségek visszatérésének gondolatát állította érvelés középpontjába, nem mondva le természetesen a „mindent vissza” logikáról sem. Brubaker: *Nacionalizmus...* I. m. 61–64. p.

⁴⁰ Nagy: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* I. m. 16–31. p.

⁴¹ Brubaker: *Nacionalizmus...* I. m. 89–90. p.

⁴² Romániában, Csehszlovákiában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban is kötelező volt hűségesküt tenniük az állami közalkalmazottnak. A nagyszebeni Román Kormányzótanács nevében Vasile Goldis által kiadott tanári esküformulát közli Balogh Júlia: Hűségeskü. *História*, 12. évf. 1991. 2–3. p. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/91-023/ch13.html>.

után tapasztalta meg az állami eszközök birtoklásának nemzetépítő, asszimiláló lehetőségeit. Brubaker a sziléziai és galíciai lengyel nemzetiesítő gyakorlat részletes elemzésével mutatja be, milyen tömeges német elvándorlás kezdődött a lengyel nemzetállami berendezkedéssel, s miként sikerült a németekkel, ukránokkal és fehéroroszokkal szemben rövid időn belül elfoglalni minden számottevő gazdasági, közigazgatási pozíciót. Mindennek asszimilációs hatását tovább növelte a kizárólagos lengyel közigazgatási nyelvhasználat 1924. évi bevezetése, majd az 1250 nyugat-lengyelországi – Poznan vidéki, pomerániai – német tannyelvű iskola majdnem teljes felszámolása.⁴³

Mindez a – nacionalizmusok fejlődésében kimutatható – sajátos kelet-európai fáziskésés a második világháború előtt, alatt és után, majd pedig az 1989-et követő átrendeződésekben súlyos etnikai konfliktusok forrásává vált. A régió új nemzetállami szerkezetében a nemzeti kisebbségek többsége – az említett triadikus viszonyrendszereknek egyszerre tárgyaként és részeseként – az egymással élesen szemben álló nemzeti és állami, kulturális és politikai identitások, lojalitások kettősségével szembesült. Miközben igyekezett saját kisebbségi létezésének gazdasági, politikai, kulturális alapjait megteremteni, egyéni és közösségi jogait kiharcolni, kulturális, oktatási, egyházi, intézményeit fenntartani és működtetni, az eredeti nemzeti közösség és a domicil állam egymással nehezen összeegyeztethető elvárásokat fogalmazott meg velük szemben.

Az asszimilációt és az integrációt, a többségi nyelv és kultúra gyors elsajátítását, a többségi nemzet által kínált kulturális, politikai minták elfogadását, az együttműködést és a beolvadásig terjedő feltétlen lojalitást várták el a befogadó állam irányítói. Legtöbbször anélkül, hogy ezért cserébe a közösség saját céljait az állam megfelelően támogatta volna. Az anyaországi elvárások, programok a két világháború közötti időszakban a nemzeti nyelv, kultúra, identitás megőrzését, a többségi kínálat elől való elzárkózást, a status quo ante visszaállítása irányába mutató ellenzéki magatartást szabták meg követendő kisebbségi magatartásként. Ebben a helyzetben a kisebbségi pártok, mozgalmak csak ritkán próbálkoztak a többségi pártokkal való együttműködéssel. Egyrészt azért, mert ezt az „aktivista” magatartást az anyaországból rendszerint rossz szemmel nézték. Még az ilyen típusú törekvéseket elvben támogató weimari Németországban is megütköztek azon, ha a csehszlovákiai vagy a lengyelországi németiség a politikai pártok koalíciós együttműködését meghaladó aktivitást mutatott.⁴⁴ A legáltalánosabb kisebbségi magatartásnak a sérelmi (gravaminális) politika számított, amely mind a kisebbségi jogvédelem, mind a

---

⁴³ Brubaker: *Nacionalizmus...* I. m. 89–90. p.

⁴⁴ Haslinger: *Nation und Territorium...* I. m. 338–357. p.

közösségépítés szempontjaiból fontos dokumentációs tevékenységnek bizonyult, ráadásul némi mozgósító szerepet is játszott.

A kisebbségi helyzetbe került népcsoportok tagjai előtt ebben a helyzetben a következő választási lehetőségek álltak. Vagy másodrangú állampolgárként élte tovább életét szülőföldjén, lemondva saját nemzeti életének autonóm irányításáról, vagy megpróbált igazodni a többségi nemzet politikusai által meghatározott politikai rendszerhez és elkötelezte magát a kormánypárti, „aktivista politikai” irányzat, párt mellett. A magát a politikai döntésektől távol tartó többség tagjai pedig vagy az asszimilációs utat választották, vagy saját vesztes „nemzetállamukba” települtek át. Ezek az opciók a két világháború közötti nemzetállami gyakorlatban hamarosan a lelkeket és a politikai pártokat, többségi és kisebbségi értelmiségi csoportokat egyaránt megosztották és szembeállították egymással. A nemzetiesítő győztes nemzetállamok tudatos, központilag irányított, országonként változó hatékonyságú asszimilációs politikájával szemben a vesztes magyar és német állam a revíziós politikában jelölte ki saját nemzetiesítő stratégiája kulcselemét.⁴⁵

Keleti Svájc(ok) helyett – multietnikus nemzetállamok

Az első világháború éveitől kialakult kelet-közép-európai – cseh-szlovák, ruszin, lengyel, szerb, horvát, szlovén – politikai emigrációk fontos szerepet játszottak a közép-európai kisállamok létrejöttében. Nemzeti függetlenségi programjaik, aktív közreműködésük a győztes nagyhatalmak háborús célpolitikájának kialakításában 1918 nyarán célba ért. A Habsburg monarchia stratégiai okok miatt 1918 nyarára eldőlt felszámolásával megnyílt az út a nemzetállamok létrehozása előtt. A Balkán-háborúk és a világháború által militarizált légkörben esély sem volt arra, hogy az ausztrómárxista, föderalista, svájci típusú reformelképzelések megvalósulhassanak.

Így vált a nemzetállami rendezőelv a közép-európai rendezés alapjává. A versailles-i, saint-germaini, neuilly-i és trianoni békeszerződésekben a – bolsevik Oroszország fenyegetésének elhárítását és a legyőzöttek is veszélyes Németország sakkban tartását első számú prioritásként kezelő – francia forgatókönyvnek megfelelően a birodalmi kötelékek alól felszabadult nemzetállamok lettek hivatottak pótolni a Monarchia nagyhatalmi egyensúlyozó szerepét és ugyanakkor szolgálni Párizs németellenes külpolitikáját.

---

⁴⁵ A Csehszlovákiához, Jugoszláviához csatolt Habsburg- és a Lengyelországhoz került birodalmi német területek német népességének tömeges, gyakorlatilag máig tartó Németországba vándorlásáról lásd Brubaker: *Nacionalizmus...* I. m. 159–164. p.

A nemzetállami elvnek ilyen konkrét nagyhatalmi érvényesítése azonban szükségképpen csődöt mondott Közép-Európában. A győztes és vesztes nemzetállamok jobbára egymást tartották sakkban, s a gyorsan regenerálódott Németország vagy éppen a térségi szerepre vágyó olasz külpolitika sorra nyerte meg a párizsi érdekekkel ellentétes kombinációknak a térség államait. A látszólag sikeres kisantantcsoport sem volt képes egységes szovjet- vagy németellenes frontot kialakítani, nem is beszélve arról, hogy a térség legerősebb nemzetállama, Lengyelország az 1919–1920. évi területi konfliktusok miatt ellenérdekelt volt a regionális összefogásban.⁴⁶

A magyar historiográfiai hagyományban többé-kevésbé ez a sok reális elemet tartalmazó, mégis egyoldalú kép rögzült a két világháború közötti, megosztott, keleti „Közép-Európáról”. A korszak nemzetállami történetének ugyanis van egy másik, belső, vagy ha akarjuk, győztes olvasata is. A független és nagy, sikeres lengyel, csehszlovák, román, délszláv állammal azonosuló nemzetek politikai és kulturális elitjei ezt a rövid, alig két évtizedes időszakot tekintik saját történelmük 20. századi aranykorának. A csehek az 1620. évi fehérhegyi csata, a lengyelek az 1795. évi harmadik és végleges felosztás után először rendelkeztek szabadon saját területeikkel, intézményeikkel, használhatták korlátlanul saját anyanyelvüket a közigazgatásban, oktatásban, s az élet minden területén. A jugoszlavizmus és a nagyromán állameszme megvalósulása ugyanígy hatalmas nemzet- és államépítő élménye volt a románoknak és a szerbeknek. Nem lehet azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a korszak szlovák, rutén, horvát és szlovén autonómiatörekvései mögött egyszerre húzódott az elégedetlenség és a közös államon belül kínálkozó tárgyalásos belső önrendelkezés lehetősége. Ezek az új nemzetállami keretek közt hosszabb-rövidebb ideig másodrangú pozícióba került nemzetek saját önállóságukat nem az 1918 előtti birodalmi keretekhez való visszatéréstől, hanem a közös állam fokozatos átalakításától remélték. A Keleti Svájc-tervezetekkel kapcsolatos magyar állammentő kísérletek, illetve a Masaryk által ideig-óráig felkarolt, Beneš által pedig politikailag kihasznált propagandajelszavak mögött elvben valóságos történeti előzmények, a városi polgárságban, a szociáldemokráciában meglévő hajlandóságok, késztetések húzódtak meg. Ezek azonban a nemzetállami koncepció mindent elborító fölénye hatására rövid időn belül teljesen háttérbe szorultak.⁴⁷

---

⁴⁶ A lengyel külpolitika által kezdetől fogva tudatosított német–szovjet kettős csapdahelyzettel szemben kialakított alternatívákról, a francia befolyás folyamatos gyengüléséről lásd pl. Anna M. Cienciala: *The Foreign Policy of Józef Piłsudski and Józef Beck, 1926–1939: Misconceptions and Interpretations. The Polish Review*, vol. 55. 2011. no. 1–2. 111–152. p. A jugoszláv kisantant-politika fordulatairól lásd Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest, 1999, Aula, 68–72.

⁴⁷ Michael Havlin: *Die Rede von der Schweiz. Ein medial-politischer Nationalitätendiskurs in der Tschechoslowakei 1918–1938*. Frankfurt am Main, 2011. Peter Lang, 183–210. p.

Ezzel együtt az 1918 utáni Kelet-Közép-Európában és persze a balkáni térségben is a nemzeti önrendelkezés gyakorlatában fölöttébb felemás megoldások születtek. A békekonferencia munkája nyomán a sok évszázados dinasztikus birodalmak helyén olyan multietnikus államalakulatok jöttek létre, amelyek nemzetiségi összetételükben megközelítették az általuk felszámolt poliglott birodalmi szerkezeteket. Az új államalapítók gyakran egymás közt sem tudtak megegyezésre jutni az igényelt nemzeti területek kiterjedését illetően.

A párizsi emigráns Lengyel Nemzeti Bizottságot vezető Roman Dmowski és az 1918 novemberében német fogságból szabaduló Józef Piłsudki számára a történeti Lengyelország helyreállítása és a minél nagyobb lengyel államterület megszerzése egyaránt fontos volt. Az egymással rivalizáló két lengyel államalapító és a nyugati hatalmak rokonszenvét megszerző világhírű lengyel zongoraművész, Ignacy Paderewski, a lengyel állam első államfője között folyamatosak voltak a viták és az egyeztetések, mely lengyel és nem lengyel többségű területek élvezzenek elsőbbséget a lengyel államalapításban, és a párizsi békekonferencia elé terjesztendő békejegyzékekben. A litván, ukrán, fehérorosz többségű keleti tartományok és a németlakta sziléziai területek fontosságát gyakran eltérően ítélték meg.⁴⁸

Hasonló véleménykülönbségek jellemezték a jugoszláv államalapításban döntő érdemeket szerzett szerb Nikola Pašić és a horvát Ante Trumbić viszonyát.⁴⁹ A csehszlovák nemzeti tanács élén egymással szolidáris cseh Masaryk, Beneš és a szlovák Štefánik között a területi kérdésekben nem volt vita, a majdnem mártírrá vált Kramář viszont a gyengeség jelének tekintette a csehszlovák–jugoszláv korridor követelésének feladását. A kelet-közép-európai államalapítók ugyan időnként mérlegelték az államaik területén élő más nemzetiségű népességgel együtt járó kockázatokat, de a területi hódítás, a gazdasági előnyök megszerzésének történeti lehetőségével mindannyian maximálisan élni akartak. Érvelésükben pedig a nemzeti államok létrehozását egyszerre tekintették történelmi jóvátételnek, a nemzeti fejlődés kiteljesedésének és az európai nemzetközösségen belüli egyenrangúság garanciájának. S ebben az európai államközösség 20. századi fejlődésére visszatekintve, jórészt igazuk is volt. A versailles-i nemzetállami logikát Masaryk az első világháború legfontosabb eredményeként, a demokrácia erőinek győzelmeként értékelte.

---

⁴⁸ Brubaker: *Nacionalizmus...* I. m. 103–104. p.

⁴⁹ Dejan Djokić: *Pašić and Trumbić. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.* (Makers of the Modern World. **The peace conferences of 1919–23 and their aftermath.**) London, 2010, Haus Publishing, 228 p.

A mostani centenáriumi történeti publicisztikában is rendre megjelenik ez az érvelés.⁵⁰ Ennek megfelelően a nyugati nagyhatalmak támogatását arra kellett a közép-európai nemzeteknek felhasználniuk, hogy létrehozzák saját demokratikus államaikat. Mint Masaryk írta: „Az lenne kívánatos, hogy az országok és a nemzetek területileg egybeessenek.” Minthogy azonban „a tiszta nemzeti államok” létrehozására „gazdasági és forgalmi okokból” 1918-ban szerinte sem volt mód, a nagy számban kialakuló új, nemzetállami kisebbségek kérdésének „revízióját és rendezését [...] az államok és a területek gazdasági fellendülése”, a „közlekedés tökéletesedése és a közigazgatás fejlődése idővel lehetővé fogja tenni”.⁵¹

Szemben a többi új és megnagyobbodott állam alapítójával Masaryk, Beneš, Štefánik és a hozzájuk kapcsolódó korabeli cseh és szlovák politikai elit tisztában volt a csehszlovák államalapítás és állameszme nemzetiségi ellentmondásaival: a cseh–szlovák–ruszin viszony ellenérdekeltségeivel, a szlovák és ruszin autonómia, illetve az ezzel szemben megfogalmazott egységes politikai nemzet kockázataival.

Nem kétséges, hogy a csehszlovák politikai nemzetegység koncepciójának kezdeti és feltételes szlovák, ruszin elfogadásában a köztársaság jelentős német és magyar kisebbségei, illetve a német birodalmi és magyar integritástörekvések miatt érzett veszélyérzet volt a meghatározó. A cseh politikai és kulturális elit többsége által kezdettől fogva etnikai értelemben is magától értetődőnek tekintett nemzetegység belső konfliktusai a Csehszlovák Köztársaság 20. századi zaklatott és rövid történetében megoldhatatlannak bizonyultak.

A versailles-i békerendszer Kelet- és Kelet-Közép-Európában alapvetően azon a tévesnek bizonyult francia geostratégiai elképzelésen nyugodott, hogy Franciaország keleti szövetségeseivel együtt képes lesz kordában tartani és megfékezni a békeszerződések revíziójára törekvő Németországot és a Baltikumra, Lengyelország ukrán–rutén területeire és Besszarábiára, Bukovina megszerzésére aspiráló Szovjet-Oroszországot. Németországnak már 1925-ben sikerült a locarnói egyezményvel kitörnie diplomáciai elszigeteltségéből,

---

⁵⁰ Lásd például Włodzimierz Borodziej publicisztikai írását a szarajevói merénylet évfordulójának napján: *Geteilte und gemeinsame Erinnerung. Neue Zürcher Zeitung*, 2014. június 28. <http://zeitungsarchiv.nzz.ch/neue-zuercher-zeitung-vom-28-06-2014-seite-78.html?hint=7369963>.

⁵¹ Az 1917 novemberében Pétervárott készült és közreadott „Új Európa” c. politikai röpirat nemzetállami programjának ideológiai alapvetése szerint „a nemzetek az emberiség természetes szervezetei”. Ezért a nemzetek szabadságát az önálló államok kialakításával kell biztosítani. Masaryk szerint ugyanis „az államok csak eszközei a nemzetiségnek”. A 19. századi európai nacionalizmusok kottáját szem előtt tartva a nemzetek önrendelkezési jogát „a nemzetek szabadságában és egységesítésében”, a saját nemzeti terület meghódításában, a „politikai határok kiigazításában” jelölte meg. Masaryk meggyőződéssel vallotta, hogy a nemzetiségi elvnek ilyen értelmű érvényesítése a demokrácia erőit szolgálja, amennyiben a nemzetállamok létrejötte a nemzetek egyenlőségének megteremtése irányába tett fontos lépés volt. Tomáš Garrigue Masaryk: *Az Új Európa. A szláv álláspontról. In: A világforradalom, 1914–1918*. Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó, 416–417. p.

miután elfogadta és garantálta a versailles-i békeszerződésben kijelölt rajnai határt, lemondva Elzász-Lotaringiáról és Belgium németlakta területeiről.

A kelet-közép- és délkelet-európai régiókban a korábbi négy multinacionális birodalom, valamint a szerb, román, bolgár királyság helyén **a versailles-i békeszerződés** csupán három náció – a rutén, a bosnyák és a macedón – számára nem hozott létre önálló közjogi státust. A térség többi nemzete valamilyen formában saját nemzetállamhoz jutott. Először hoztak létre önálló államot az észtek, lettek, majd a litvánok is. A korábban önálló állammal nem rendelkezett nemzetek közül nyelvrokonaiikkal közös volt az első „nemzetállamuk” a szlovákoknak, szlovéneknek, horvátoknak, illetve a Szovjet-Oroszországon belüli szovjet tagköztársasági rendszer részeként a fehéroroszoknak és az ukránoknak.

Az általunk kiválasztott nemzetállamok közt sajátos képződményt jelentett a csehszlovák és a jugoszláv állam, amelyek etnikailag kétségtől a legösszetettebb alakulatot jelentették. Alkotmányos önmeghatározásuk szerint a „csehszlovák” és a „szerbhorvát” nemzet államának számítottak, valójában azonban soknemzetiségű alakulatot alkottak. Ez a pszeudoföderatív berendezkedés nem csupán a területükön élő nemzeti kisebbségek számára okozott komoly gondokat, hanem a „politikai nemzet” fogalmába elrejtett szlovák, rutén, illetve horvát, szlovén és bosnyák kisebbségi nemzeteknek is.

Tény azonban, hogy ezek a kisebbségi nemzetek is előrelépésnek tekintették a fentiekben elemzett összetett nemzetállami formációkat, amennyiben mind a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, mind pedig a Csehszlovák Köztársaságban a rokon szláv nemzetek többé-kevésbé szabadon **használhatták anyanyelvüket**. A nem szláv kisebbségek, köztük elsősorban a németek és a magyarok már jóval több akadályba ütköztek a szláv többségű és alapvetően csak **szláv jellegű politikai nemzetben gondolkodó** lengyel, csehszlovák és jugoszláv nemzetállamban.